

ZÜREY'İLER

temelleri atılmış oldu. Bunlar Suleyhîler'e yıllık 100.000 dinar vergi ödeyeceklerdi. Abbas, Hisnütta'ker ve iç kısımları, Mes'ûd ise Hadrâ ve sahil kısmını kontrol ediyordu. Abbas daha genç yaşlardan itibaren Yemen'de Fâtîmî davetini temsil eden Suleyhîler nazarında önemli bir konuma sahipti. Abbas'ın 477'de (1084) ölümü üzerine hânedana ismini veren oğlu Zürey', Hisnütta'ker'de babasının yerini aldı, amcası Mes'ûd da Hadrâ ve civarındaki hâkimiyetini devam ettirdi. Zürey'iler, Suleyhîler'in Necâhîler'le ve iç sorunlarıyla meşgul olmasını fırsat bilerek 504 (1110) yılında bağımsızlıklarını ilân ettiler. Ancak yönetimin ikili yapısından dolayı amca-yeğen arasındaki mücadele yüzünden istikrarlı bir yönetim kurulamadı.

Bu istikrarsızlık dönemi, Ali b. Sebe' b. Ebû's-Suûd b. Zürey'in hâkimiyeti ele geçirmesiyle sona erdi (533/1138). Ali'nin kardeşi ve halefi Muhammed b. Sebe' döneminde Zürey'iler'in hâkimiyet alanı genişledi, hânedan Aden ve çevresiyle birlikte Güney Arabistan'ın tamamında etkili oldu. Onun bu başarısı Kahire'deki Fâtîmî halifesi tarafından bölgenin dâisi olarak görevlendirilmesiyle sonuçlandı. Askerî ve siyasî alandaki başarılarının yanı sıra ekonomik alanda da önemli gelişme kaydeden Muhammed, Güney Arabistan'daki bazı kaleleri satın alıp hâkimiyet alanını genişletti. 548'de (1153) öldüğünde oğlu İmrân'a Güney Arabistan'ı kontrol eden zengin bir hânedan bıraktı. İmrân b. Muhammed'in dönemi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmaması devrinde önemli başarılar kazanamadığını göstermektedir. Onun 561'de (1166) ölümünün ardından oğullarının küçük yaşta olması sebebiyle hânedan Zürey'iler'in köle menşeli vezirlerinin yönetimine girdi. Giderek iyice zayıflayan hânedan Aden dışında Yemen'in hemen tamamını elinde tutan Mehdîler'e vergi vermek suretiyle barış yaptı. Mehdîler bir müddet sonra Aden'i kuşattılsa da Zürey'iler bu kuşatmadan San'a hâkimi Ali b. Hâtîm el-Hemdânî ile ittifak yaparak kurtuldular. 569 (1173) yılında Yemen'e sefer düzenleyen Eyyûbîler, iki yıl içerisinde Aden'e doğru ilerleyerek yönetimi elinde bulunduran köle kökenli vezirlerden Yâsir b. Bilâl'i idam ettiler. Böylece bölgeye 100 yıla yakın bir süre hâkim olan Zürey'iler hânedanı tarihe karıştı (571/1175). Dümüve'de Zürey'iler'in nâibi Cevher ise hâkimiyetini 584 (1188) yılına kadar devam ettirdi. Aden'in surları Zürey'iler dönemine aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

Umâre el-Yemenî, *Târîhu'l-Yemen: el-Müftûd fi ahbârî San'a ve Zebîd ve şu'arâ'ü mülûkîhâ ve â'yânihâ ve üdebâ'ihâ* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva'), Kahire 1976, s. 85-100; İbnü'l-Mücâvir, *Şifâtü bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve ba'zî'l-Hicâz: Târîhu'l-müstebsîr* (nşr. O. Löfgren), Leiden 1951, s. 66, 71, 138, 235; Abdülbâki b. Abdülmecid el-Yemânî, *Târîhu'l-Yemen: el-Müsem-mâ Behcetü'z-zemen fi târihi'l-Yemen* (nşr. Mustafa Hicâzî), Beyrut 1985, s. 60-75; İbnü'd-Deyba', *Ḳurretü'l-uyûn* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva'), Kahire 1978, I, 304-319, 333 vd.; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-emânî fi ahbârî'l-kuṭri'l-Yemânî* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, I, 241-284; Hüseyin b. Feyzullah el-Hemdânî, *eş-Şuleyhîyyûn ve'l-hareketü'l-Fâtîmiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1955, s. 345; G. R. Smith, *The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen*, London 1978, II, 63-67; a.m.f., "Sulayhîds", *EP* (İng.), IX, 815-817; a.m.f., "Zurayids", a.e., XI, 572; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 104-105; Hüseyin Abdullah el-Ömerî, "ez-Zürey'îyyûn", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a-Beyrut 1423/2003, II, 1497-1499; Eymen Fuâd Seyyid, "Necâhîler", *DİA*, XXXII, 474; Cengiz Tomar, "Suleyhîler", a.e., XXXVII, 480-481.

MUSTAFA L. BİLGE

ZÜRKÂNÎ, Abdülbâki b. Yûsuf

(عبد الباقي بن يوسف الزرقاني)

Ebû Muhammed Abdülbâki b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürkânî el-Vefâî (ö. 1099/1688)

Mâlikî fakihî.

1020 (1611) yılında Kahire'de doğdu ve orada yetişti. Aslen Aşağı Mısır'daki Menûfiye vilâyetinin Zürkân köyünden ve âlimleriyle meşhur bir ailedendir. İlk eğitimini tamamlayıp uzun süre Nüreddin el-Üçûrî'den tahsil gördü. Diğer önemli hocaları arasında Yâsîn el-Himsî, Nüreddin eş-Şeb-râmellisî, hadis derslerine katıldığı Şemseddin el-Bâbilî, Burhâneddin İbrâhim el-Lekânî ve Ebû'l-Azâim Sultan b. Ahmed b. Selâme el-Mezzâhî el-Ezherî bulunmaktadır. Şâzeliyye'nin Vefâiyye kolunun şeyhi Muhammed b. Vefâ'ya intisap etti. Hocalarından icâzet aldıktan sonra Ezher Camii'nde ders vermeye başladı; öğrencileri arasında oğlu Muhammed ve Ahmed b. Guneym en-Nefrâvî, Ebû Abdullah Muhammed es-Saffâr el-Kayrevânî, İbn Hamza zikredilebilir. 24 Ramazan 1099 (23 Temmuz 1688) tarihinde Kahire'de vefat etti; mezarı Türbetülmücâvirin'dedir. Fıkıh ilmindeki yetkinliği ve güzel konuşmasıyla, ayrıca ilmiyle amel eden biri olarak tanınan Zürkânî, Halîl b. İshak el-Cündî'nin *el-Muḥtaşar*'ına şerh yazanlar içinde ayrı bir gelenek teşkil eden ve çoğu Üçûrî'nin öğ-

rencileri olduklarından ona nisbetle "Ecâhire" diye anılan şârihler grubuna dahildir. Bu şerh geleneğinin ürünleri yazdıkları dönemden itibaren Mısır Mâlikîliği'nin kaynak metinleri haline gelmiş, Mağrib Mâlikîleri de özellikle Zürkânî'nin şerhi üzerinden Ecâhire'ye eleştiriler yöneltmiştir.

Eserleri. 1. *Şerhu Muḥtaşari Ḥalîl* (I-IV, Bulak 1303, 1310 [Bennânî'nin hâşiyesiyle birlikte]; Beyrut 1398/1978 [Ruhûnî'nin hâşiyesiyle birlikte]; nşr. Abdüsselâm Muhammed Emîn, Beyrut 2002 [Bennânî'nin hâşiyesiyle birlikte]). Şerhin kaynakları arasında önceki *el-Muḥtaşar* şerhleri yanında Mâlikî mezhebinin önemli fıkıh eserleri de yer alır. Müellif, özellikle hocası Üçûrî'nin şerhini telhis ederek kaleme aldığı bu eserin girişinde yararlandığı diğer şerhlerden de bahseder. Ecâhire geleneğine bağlı en yaygın şerh durumuna gelen bu eser üzerine çok sayıda hâşîye yazılmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri Mağribli Mâlikîler'in eserin içerdiği nakil ve tercihlere yönelik tenkitleridir. Mağrib ulemâsı bu şerhe büyük değer vermekle birlikte tek başına kaldıkları hususlarda gerek Üçûrî'nin gerekse Zürkânî gibi öğrencilerinin nakil ve tercihlerine mutlak şekilde güvenilemeyeceği, bunların incelenmesi gerektiği yönünde bir kanaat benimsemiştir. Bunda özellikle nazarî olarak, kaleme alınan kitaplardaki görüşlerle müteahhirin döneminde uygulanması yaygınlaşan, mutlak veya mahallî amelin muteberliği kaidesinin yol açtığı farklılaşma da etkili olmuştur. Bilhassa İbn Süde ve Bennânî'nin onayladıkları veya sükût ettikleri hususlarda Zürkânî'nin tercihlerinin muteber olduğu kabul edilir (M. İbrâhim Ali, s. 579-580). Şerhin ayrıntılı bir indeksi Küveyt Evkaf Bakanlığı tarafından eserin 1978 Beyrut baskısı esas alınarak hazırlanmıştır (*Fihrisü Şerhi'z-Zürkânî 'alâ Muḥtaşari Ḥalîl fi'l-fıkhî'l-Mâlikî*, Küveyt 1407/1986). Hem Mısırlı hem Mağribli Mâlikîler'in çalışmalarına konu olan eserin önemli hâşiyeleri arasında şunlar sayılabilir: **a)** Ali b. Ahmed el-Adevî, *Hâşîye 'alâ Şerhi'z-Zürkânî 'alâ Muḥtaşari Ḥalîl*. Bu eser öğrencisi Bennânî'nin hâşiyesi kadar meşhur olmamıştır. **b)** Muhammed b. Hasan el-Bennânî, *el-Fetḥu'r-rabbânî fi mâ zehle 'anhü'z-Zürkânî* (Kahire 1303, 1310; nşr. Abdüsselâm Muhammed Emîn, Beyrut 2002). **c)** İbn Süde et-Tâvüdü, *Ṭâli'u'l-emânî 'alâ meṭâli'i'z-Zürkânî* (Fas 1300, 1307 [Cessûs'un *ed-Dürü's-semîn*'i ile birlikte]). **d)** Muhammed b. Ahmed er-Ruhûnî, *Evḍaḥu'l-mesâlik ve eshelü'l-merâkî ilâ sebki ibrîzî's-Şeyḥ 'Abdilbâki*

(I-VIII, Fas 1294; Bulak 1306-1307 [Ken-nûn'un hâşiyesiyle birlikte]; Beyrut 1398/1978). Hocası İbn Süde ile Bennânî'nin hâşiyelerindeki ilâvelerle diğer bazı eserlerdeki faydalı yönleri birleştirmek ve bazı tas-hihler yapmak amacıyla bu eseri hazırlayan Ruhûnî, adı geçen her iki âlimin Zürkânî'ye yönelik bazı eleştirilerinin isabetli olmadığı kanaatindedir. Muhammed b. Medenî Kennûn (Cennûn) Ruhûnî'nin hâşiyesini ihtisar etmiş ve eser *Evdâhu'l-me-sâlik* ile birlikte basılmıştır. **e)** el-Emîrül-kebir es-Sünbâvî, *Hâşîye 'alâ şerhi 'Abdîlbâkî ez-Zürkânî 'alâ Halîl*. Mısır kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 1607). **2.** *el-Fevâ'idü'z-zekiyye fi halli elfâzi Muqaddimetü'l-'İzziyye (Mebârikü'l-füyûzâtü'l-kuşsiyye / Şerhu'l-muqaddimetü'l-'İzziyye)* (Hasan el-İdvî'nin *el-Fey-zû'r-rahmânî* adlı hâşiyesiyle birlikte, Kahire 1281, 1299; Ali b. Ahmed el-Adevî'nin hâşiyesiyle birlikte, Bulak 1289, 1298, 1304; Kahire 1325). Ali b. Muhammed el-Menûfî'nin *el-Muqaddimetü'l-'İzziyye li'l-cemâ'ati'l-Ezheriyye* adıyla Mâlikî fık-hına dair yazdığı ilimhalin şerhi olup üzerine Adevî ve İdvî'nin yanı sıra Muhammed b. Abdürabbih el-Azîzî (İbnü's-Sit), Muhammed b. Ahmed el-Harbetâvî el-Buhayrî ve el-Emîrül-kebir es-Sünbâvî de birer hâşîye kaleme almıştır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, II, 1173). **3.** *Şerhu Muqaddimetü'l-'Aşmâviyye* (Câmiu'z-Zeytûne, nr. 115). Mâlikî fakih Abdülbârî el-Aşmâvî'nin eserine yazılmış bir şerhtir (*a.g.e.*, II, 1175). **4.** *Şerhu'r-Risâle (Şerh 'alâ metni'r-Risâle)*. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *er-Risâle*'si üzerine kaleme alınmıştır (*a.g.e.*, II, 956). **5.** *Hâşîye (Şerh) 'alâ şerhi'l-Le-kânî li-huḫbeti Muhtaşari'l-Halîl*. Nâsirüddin el-Lekânî'ye ait eserin girişine yazdığı şerh üzerine bir hâşiyedir (Fas 1309; Dârülbeyzâ 2007). **6.** *en-Nefḫatu'r-Rahmâniyye fi terâcimi's-sâdâti'l-Vefâ'iyye* (bk. bibl.). Zürkânî, bu eserinde Şâze-liyye tarikatının bir kolu olan, kendisinin de mensup olduğu Vefâiyye'nin şeyhlerini tanıtmakta, onların sözleri, eserleri ve men-kibelerinden bahsetmektedir. Bu eserlerin dışında bazı kaynaklarda, Zürkânî'nin kendisine sorulan sorulara verdiği cevap-lardan oluşan *Ecvibe 'alâ es'ile*, nahivle ilgili *Risâle fi'l-keḫâm 'alâ izâ* ve *Menâ-sikü'l-hac* adlı eserleriyle "meşyeha" (se-bek) türü bir eserinin bulunduğu kaydedil-mektedir (Mahlûf, I, 304; *Mv.AÜ*, XI, 122).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *en-Nefḫatü'r-Rahmâniyye fi terâcimi's-sâdâti'l-Vefâ'iyye* (nşr.

Bessâm Muhammed Bârûd), Amman 1425/2004, s. 114-116; Muhammed b. Abdülbâkî el-Hanbelî, *Meşyehatü Ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî* (nşr. M. Mu-tî' el-Hâfiz), Dimaşk-Beyrut 1410/1990, s. 81, 104; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, II, 211, 287; Kâdirî, *Neş-rü'l-meşânî*, II, 355; a.mlf., *İltikâtü'd-dürer* (nşr. Hâşim el-Alevî el-Kâsımî), Beyrut 1403/1983, s. 238; Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *'Acâ'i-bü'l-âşâr* (nşr. Abdürrahîm Abdurrahman Abdür-rahîm), Kahire 1997-98, I, 123-124, 136; Ali Pa-şa Mübârek, *el-Hıtaḫütü'l-Tevfikiyye*, Kahire 1994, XI, 241-242; Muhammed el-Beşîr Zâfir el-Ezhe-rî, *el-Yevâkütü's-semine*, Kahire 1325/1908, s. 238-239; Serkîs, *Mu'cem*, I, 955, 966; Mahlûf, *Şeceretü'n-nür*, I, 304-305; Hacvî, *el-Fikrü's-sâ-mî*, II, 283; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâ-ris*, II, 1152; İdrîs b. Mâhî el-İdrîsî el-Kaytûnî, *Mu'-cemü'l-matbû'âtü'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 140; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḫşî'l-ilmî*, Cidde 1413/1993, I, 318-319, 320-321; M. İbrâhim Ali, *İşlâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâ-likîyye*, Dübey 1421/2000, tür.yer.; Abdullâh Mu-hammed el-Habeşî, *Câmi'u's-ş-şürûḫ ve'l-havâ-şî*, Ebûzâbî 1425/2004, II, 956, 1173, 1175; III, 1601, 1606-1607; Hişâm Karîse, "Zürkânî, 'Ab-dülbâkî b. Yûsuf", *Mv.AÜ*, XI, 121-122.

TUNCAY BAŞOĞLU

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm

(محمد عبد العظيم الزرقاني)

(ö. 1367/1948)

Menâhilü'l-İrfân adlı eseriyle tanınan Mısırlı âlim.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1880'li yıllarda doğduğu kaydedilmektedir. Mısır'ın Garbiye vilâyetinde Sante'ye bağlı Ca'feriye köyünden olup Zürkânî nisbesi Menûfiyye vilâyetinde Telâ'ya bağlı Zürkân köyünden gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip temel dinî bilgileri aldktan sonra 1911'de el-Ma'hedü'l-Ahmedî'de öğrenim görmeye başladı. Daha sonra Ezher Üniversitesi'ne girdi ve ilâhiyat (Usûlüddin) Fakültesi'nden mezun oldu. 1925'te âlimiyye diploması aldı. 1926'da Ma'hedü'z-Zekâzîk'a ve ardından Ma'hedü Tântâ'ya öğretmen tayin edildi. Bir süre imam olarak da görev yaptıktan sonra önce Ma'hedü'l-Kâhire'ye, 1939'da Kur'an ilimleri ve hadis okutacağı Ezher'in ilâhiyat Fakültesi'nde hocalığa getirildi. Zürkânî Kahire'de öldü. Başta Kur'an ilimleri olmak üzere hadis, fıkıh ve kelâm gibi alanlarda kendini yetiştirmesi yanında edebiyat, tarih, felsefe ve sosyolojiyle de ilgisi vardı. Zürkânî, ulûmü'l-Kur'an'ı çağdaş bir üslûpla ifade etmeye ve Kur'an'ı ilgili bazı güncel şüphe ve tereddütleri gidermeye çalışmasıyla dikkat çekmiştir. Eserlerinde edebî bir üslûp kullanmış, bu arada şiirle de uğraşmıştır.

Eserleri. 1. *Menâhilü'l-İrfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Kur'an ilimleri alanında modern dönemde yazılmış en meşhur eserlerden biridir. Eserde Süyûtî'nin *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*'ı başta olmak üzere 100'den fazla kaynağa atıf yapılmakla birlikte müellifin kaynak kullanımı hususunda her zaman titiz davranmadığı ve bazı konularda ikinci derecede kaynaklardan faydalandığı halde asıl kaynağa atıf yaptığı görülmektedir (örnekler için bk. Hâlid b. Osman Ali es-Sebt, I, 91-97, 125). Eserde Kur'an ilimlerinin temel meseleleri on yedi başlık altında incelenmiş olup en çok yer ayrılan konulardan biri i'câzü'l-Kur'an'dır. Zürkânî Kur'an ilimleri sahasında Zerkeşî ve Süyûtî gibi âlimlere göre daha az sayıda konuyu ele almakla birlikte çalışmasında, önceki eserlerde müstakil başlık altında incelenmeyen ulûmü'l-Kur'an'ın anlamı ve tarihi, Kur'an'ın tercümesi ve üslûbu gibi farklı başlıklara da yer vermiştir. *Menâhilü'l-İrfân*'da Kur'an'la ilgili şüpheler konusu üzerinde genişçe durulması, Cemâleddîn-i Efgânî ve Muhammed Abduh ekolünün müellif üzerindeki etkisiyle açıklanmaktadır (*a.g.e.*, I, 128, 134; II, 929). Çeşitli baskıları yapılan eser (Kahire 1362, 1372-1373, 1980; Beyrut 1988, 2003, 2004, 2005) Hânî el-Hâc (Kahire, ts.), Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut 1415/1995, 1417/1996), Ahmed b. Ali (Kahire 2001), Bedî Seyyid Lehâm'ın (Dimaşk 2001) ve Ahmed İsâ el-Muasrâvî'nin (Kahire 1424/2003) tahkikiyle de neşredilmiştir. Zürkânî kitabının bazı Doğu dillerine tercüme edildiğini belirtmektedir (*Menâhilü'l-İrfân*, I, 10). Muhsin Ârmin eseri *Terceme-i Menâhilü'l-İrfân fi 'ulûmi'l-Kur'an* adıyla Farsça'ya çevirmiştir (Tahran 1385 hş./2006). Hâlid b. Osman Ali es-Sebt, *Dirâse takvîmiyye li-kitâbi Menâhili'l-İrfân li'z-Zürkânî* (1412, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medîne-i Münevvere, bk. bibl.), Arif Serkan Eser, *Ulûmu'l-Kur'an Geleneği ve Muhammed Abdulazim Zürkânî'nin Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an Adlı Eseri* (2011, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sedat Sağdıç, *Zerkânî'nin Menâhilü'l-İrfân Adlı Eseri Çerçevesinde Kur'an'a Yönelik Şüpheler ve Verilen Cevaplar* (2011, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ulâ Abdullaziz İbrâhim el-Kudât *Cühûdü'l-İmâm ez-Zürkânî fi ibrâzi delâ'ili i'câzi'l-Kur'ânî'l-kerîm ve'd-ditâ'i 'anhu* (1432/2011, Câmiatü'l-Medîne el-âlemiyye) adıyla yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. **2.** *el-Menhelü'l-hadîs fi 'ulûmi'l-hadîs* (Kahire 1366/1947).